

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УПРАВЛІННІ ОСВІТОЮ

УДК 378.09

Л. Г. Білий

Система вищої професійної освіти відіграє важливу роль у житті суспільства. Вона, забезпечуючи кваліфікаційну структуру економічно активного населення, формує відповідний ринок праці, безпосередньо впливає на всі соціально-економічні, господарські процеси, стан культури і науки в окремо взятій країні.

Мета статті – визначити й охарактеризувати основні особливості розвитку вищої освіти та сучасні тенденції в управлінні освітою в Україні. Ці загальні отримані результати мають бути досліджені і диференційовані для формулювання рекомендацій щодо модернізації управління, забезпечення ефективної діяльності вищої професійної освіти України.

Досягнення мети дослідження є можливим шляхом вирішення чотирьох основних завдань:

1. Критично проаналізувати існуючі погляди на еволюцію вищої освіти, використовуючи нові фактологічні бази даних.

2. Здійснити аналіз походження провідних причин глибоких змін взаємодії держави та соціуму і вищої освіти, визначити вплив чинників змін ринку праці, глобалізації на здійснення сучасної модернізації системи вищої освіти та засад управління нею.

3. З позицій педагогічної освіти й інших наук дослідити особливості сучасного стану наближення до суспільства знань розвинених держав та України в аспектах модернізації вищої професійної освіти й орієнтації її на виконання нових завдань.

4. Запропонувати ефективні підходи до підвищення суспільно-економічної ролі і значення національної системи вищої професійної освіти.

У своїх дослідженнях В. Андрущенко [2], М. Головатий [5], В. Журавський [8], В. Зайчук [9], В. Захарченко [12], В. Кремень [16], Л. Ляшенко [17], Л. Мулик [19] та інші вчені наголошують на тому, що з процесом ринкових економічних трансформацій у країнах світу, і в Україні зокрема, відбулися певні переоцінки суті, призначення, функцій професійної освіти. Якщо донедавна таку освіту розглядали як простий засіб відтворення “робочої сили”, то у сучасних умовах – це джерело активного відродження та росту економічно і соціально активних груп населення, які можуть працювати в усіх сферах суспільного виробництва. Саме під таким кутом зору ми підходимо до розгляду специфічних особливостей професійної освіти.

Як зазначається в Законі України “Про вищу освіту”, під вищою освітою розуміють рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі (ВНЗ) у результаті послідовного, систематичного, цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, що ґрунтується на загальній середній освіті та завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації [10, с. 112].

Ми погоджуємося з думкою В. Андрущенка, І. Зязюна, В. Кременя [21], які вважають, що трактувати вищу освіту лише як набуття вищої зі спеціальності кваліфікації не зовсім адекватно, адже основна мета освіти, як записано в Законі України “Про освіту”, – це розвиток особистості людини як найвищої цінності суспільства, її здібностей, моральних якостей [11, с. 3].

Вища освіта, зазначає С. Гончаренко, це “результат засвоєння такої сукупності систематизованих знань і навичок діяльності, яка надає можливість спеціалістові самостійно та відповідально вирішувати дослідницькі і практичні завдання, творчо використовуючи та розвиваючи досягнення культури, науки, техніки” [6, с. 54].

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що поняття “вища професійна освіта” вживають в основному як синонім освітньої підготовки людини, яка готується до виконання певних професійних функцій, обов’язків.

У педагогічній енциклопедії зазначається, що “професійна освіта – це підготовка спеціалістів початкової, середньої і вищої кваліфікації для роботи в конкретній професійній сфері діяльності” [25, с. 211].

Термін “професійна освіта” розуміють і як сукупність знань, умінь та навичок, опанування яких надає змогу працювати спеціалістом певної кваліфікації, зазначає С. Гончаренко [6, с. 275].

Розглядаючи особливості професійної освіти, А. Новіков під професійною освітою розуміє “результат професійного навчання і виховання, професійного становлення та розвитку особистості людини” [23, с. 11]. Однією з основних цілей професійної освіти, на думку вченого, є створення умов для опанування певної професійної діяльності, одержання кваліфікації (або в певних випадках – перекваліфікації) для включення людини в суспільно корисну працю відповідно до її інтересів і потреб. Причому для кожної окремої людини її професійна освіта виступає як засіб самореалізації, самовираження та самоутвердження особистості, а також як засіб соціального самозахисту й адаптації в умовах ринкової економіки [23, с. 148].

Професійна освіта практично завжди пов’язана з відповідною кваліфікацією, тобто можливістю, спроможністю щось робити, діяти, працювати. Під кваліфікацією розуміють здатність працівника виконувати конкретні завдання та обов’язки конкретної роботи – набір завдань та обов’язків, що виконуються або повинні бути виконані однією особою.

Переліки кваліфікацій, напрямків і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у ВНЗ за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, загальні вимоги до кожного освітньо-кваліфікаційного й освітнього рівня визначено у Державному стандарті вищої освіти України.

А. Коржуєв і В. Попков вбачають у вищій професійній освіті важливий соціально-державний інститут, який виконує функцію підготовки молодого покоління до вирішення в майбутньому професійних завдань у певній сфері діяльності та передбачає достатньо високий рівень сформованості різних умінь і навичок, а також здібності безперервного їх вдосконалення [14, с. 8].

На відміну від загальної освіти, професійна освіта має специфічну мету, тобто призначення, що адаптує того, хто вчиться, до особливостей обраної сфери діяльності в інтересах реалізації здібностей та інтересів особистості. Отже, професійна освіта відрізняється від загальної освіти характером і спрямованістю отримуваних знань, умінь та навичок, формуванням та вдосконаленням тих особистісних установок і якостей, які узгоджуються з обраними людиною професією та спеціальністю.

Ураховуючи зазначене вище, у трактуванні поняття “вища професійна освіта” ми враховуємо такі особливості:

– вища професійна освіта передбачає підготовку фахівців певної кваліфікації;

– результатом цієї підготовки є не лише рівень засвоєння студентами такої сукупності систематизованих знань, умінь і способів діяльності, що нададуть змогу фахівцю самостійно та відповідально вирішувати дослідницькі і практичні завдання, творчо використовуючи та розвиваючи досягнення культури, науки і техніки, але й професійне становлення та розвиток особистості людини.

Досить неоднозначно у сучасній науковій літературі визначаються основні функції вищої професійної освіти. Так, А. Коржуєв і В. Попков основними вважають такі функції:

– формування в студентів умінь цілісного сприйняття навколишнього світу та відчуття відповідної єдності з ним, а також цілісного сприйняття процесу і результату діяльності;

– опанування технологій прийняття оптимальних рішень, уміння адаптуватися до різних змін, прогнозувати перебіг розвитку тієї чи іншої ситуації, яка виникла під час діяльності, попереджувати негативні наслідки надзвичайних подій;

– опанування культури системного підходу в діяльності та найважливіших загальнометодологічних принципів її організації, принципів

конструювання стійких систем, а також формування у майбутнього випускника ВНЗ толерантності в судженнях і діяльності [14, с. 8].

Аналіз педагогічних джерел свідчить, що за останні два десятиліття відбулися значні зміни у вищій професійній освіті як у світі, так і в Україні.

У системах вищої освіти зарубіжних країн спостерігаються такі тенденції: зростання вартості вищої освіти; збільшення частки недержавних ВНЗ у системах освіти; зближення державного та недержавного секторів вищої освіти; зростання обсягу годин, який відводиться на самостійну роботу студентів, на практичну підготовку фахівців; збільшення обсягу навчальних предметів за вибором; установлення оптимального поєднання теоретичної і практичної підготовки, велика перевага надається індивідуальним заняттям та навчанню студентів у малих групах.

Тенденції розвитку вищої освіти в умовах соціально-економічних змін у країні потребують модернізації системи управління вищою освітою, окремим ВНЗ. Ми намагались виявити сучасні тенденції в управлінні вищою професійною освітою в країнах близького і далекого зарубіжжя, Україні.

А. Василюк [3], Б. Вульфсон [4], Л. Ляшенко [17], Т. Морозова [18] та інші вчені у своїх працях зазначають, що у розвинутих країнах світу йде постійний пошук ринкових моделей організації, управління і фінансування в галузі вищої освіти, які б найбільш адекватно відповідали запитам сьогодення. Реформування систем освіти в світі пов'язано з децентралізацією та демократизацією управління, декларацією автономії і самовизначення ВНЗ.

Як зазначає В. Нікандрова, традиційні форми державного контролю стали неадекватними динамічним змінам у змісті і формах освіти. У багатьох європейських та інших системах вищої освіти сьогодні спостерігається тенденція надання більшої автономії навчальним закладам. Із підвищенням ролі освіти в забезпеченні стійкого розвитку і конкурентноздатності держав на світових ринках функції державних органів управління зміщуються у бік вироблення стратегії та політики розвитку освіти, координації зусиль і ресурсів, необхідних для нормальної діяльності освітніх систем [22, с. 124]. Разом із тим,

у деяких системах, наприклад, американській, навпаки, зазначає Т. Морозова, спостерігається більш суттєвий вплив держави на управління освітою [18, с. 94].

Б. Вульфсон підкреслює, що сьогодні помітною є тенденція конвергенції централізованих та децентралізованих систем управління, кожна з яких має свої позитивні і негативні аспекти залежно від соціально-економічних імперативів у країні та світовому співтоваристві [4, с. 48–81].

Серед шляхів і механізмів розвитку та підвищення ефективності управління ВНЗ у зарубіжних країнах М. Кондрух виокремлює такі напрямки:

1. Широко використовуються положення загальної теорії управління, однією зі складових якої є система “планування – програмування – бюджетування”; при цьому планування передбачає врахування поточних і перспективних потреб закладу, що розвивається.

2. Розробляються програми модернізації з урахуванням сучасних умов, у тому числі диверсифікації вищої освіти, відбувається організація професійно-освітніх програм скороченого навчання та відкритого навчання.

3. Постійно ускладнюється зміст загальної і професійної підготовки з метою створення у випускника “кваліфікаційного запасу” для його мобільності та захищеності. Створюються нові технології навчання і форми організації занять. Широко застосовується концепція професійної компетенції.

4. Розробляються концепції оцінки роботи ВНЗ на всіх її етапах, а також звітності за одержані результати [13, с. 31].

Цікавими для нашого дослідження є моделі управління вищої освіти США, які довели свою ефективність. Аналіз досліджень Л. Адамської [1], Т. Морозової [18], О. Романовського, Ю. Романовської [24], В. Нікандрової [22], Н. Собчак [26] та інших учених свідчить, що система вищої освіти США характеризується такими суттєвими особливостями:

децентралізована – управління системою здійснюється не федеральною владою, а владою штатів. Роль федерального міністерства освіти полягає в: наданні допомоги в освіті найбільш бідним (85 % бюджету міністерства освіти

йде на здійснення федеральних програм допомоги знедоленим, спеціальні освітні програми, допомога бідним студентам); стимулюванні і нагороді досягнень у галузі освіти; сприянні поширенню свободи “вільного вибору”; поширенні звітності на всі рівні освіти;

плюралістична – немає державної монополії на створення освітніх інститутів;

автономність системи вищої освіти США за тісного контакту ВНЗ будь-яких форм власності між собою;

диверсифікована – управляється, фінансується й адмініструється як громадськими, так і приватними структурами. Усього в США діє близько 3400 інститутів, у яких здобувають вищу (післясередню) освіту: дворічні коледжі, чотирирічні коледжі, університети. Майже половина ВНЗ є приватними;

вищі навчальні заклади, як державні, так і приватні, отримують право на функціонування та присудження ступенів від влади штатів, в яких вони розташовані;

розвиток контрактних відносин як усередині ВНЗ, так і між самими закладами;

існування незалежної державної акредитаційної комісії, яка включає експертів із провідних університетів країни;

доступність та відкритість інформації про роботу ВНЗ будь-якої форми власності: щорічно публікуються рейтинги кращих акредитованих навчальних закладів штату і країни, що складаються незалежними аудиторськими компаніями, які сприяють розвитку здорової конкуренції між ВНЗ;

розвинута інфраструктура вищої освіти;

тісний зв'язок вузівської науки з світом бізнесу, який оснований на системі договірних відносин. Американський досвід свідчить, що вища освіта може стати прибутковою галуззю економіки країни;

існують податкові пільги для батьків, чиї діти навчаються в системі вищої освіти США.

Управління інститутами вищої освіти США здійснюється шляхом добровільної акредитації, яку проводять національні акредитаційні комісії. Зберігаючи свої академічні стандарти, коледжі й університети постійно здійснюють переоцінку якості освітніх послуг, які вони надають, і набувають права стати учасниками певних федеральних програм підтримки освіти. Акредитація є у більшості випадків необхідною умовою для одержання субсидій від приватних фондів, зазначає Т. Морозова [18, с. 22–23].

Особливу роль в акредитації у США відіграють, як стверджує Б. Вульфсон, неурядові професійні асоціації медиків, юристів, інженерів тощо. Вважаючи одним зі своїх завдань підтримання високого престижу конкретної професії та компетенції їх представників, асоціації дуже суворо оцінюють результати діяльності ВНЗ, встановлюють їх місце в ієрархії ВНЗ. Акредитація стимулює проведення різних заходів щодо модернізації навчальних курсів, активізації навчального процесу, широкого використання найновіших технічних засобів навчання [4, с. 115].

Аналіз досліджень Л. Демидової [7], К. Корсака [15], Л. Ляшенко [17], В. Нікандрової [22] свідчить, що в країнах Європи ведуться пошуки вдосконалення систем акредитації навчальних закладів. Створюються спеціальні державні акредитаційні органи, які оцінюють якість як державної, так і недержавної освіти, та неурядові академічні органи, що є посередниками між Міністерством освіти, ВНЗ та академічною спільнотою.

У дослідженнях Т. Морозової [18], А. Тихонова, А. Абрешина, Т. Вороніної [27], Т. Шамової [28] та інших вчених розглядаються шляхи реформування управління системою вищої освіти Росії: демократизація управління – ліквідація монополії держави на управління освітою, перехід на громадсько-державне управління, у якому особистість, суспільство і держава виступають як партнери; децентралізація управління освітою через його регіоналізацію та муніципалізацію; самостійність навчальних закладів у виборі шляхів свого розвитку; багатоукладність і варіативність системи освіти (різноманітність форм власності на освіту й освітні заклади; вибір різних форм

одержання освіти); надання регіонам Росії права вибору власної освітньої стратегії розвитку відповідно до конкретних особливостей та умов; відкритість освіти (гуманізація освіти і створення максимально сприятливих умов для розкриття та розвитку здібностей кожного учня; гуманітаризація освіти, диференціація навчання і мобільність освіти, розвиваюче навчання, неперервність освіти).

Комплекс заходів щодо вдосконалення управління вищою освітою в Україні розглядаються у “Національній доктрині розвитку освіти” [20]. Оскільки система освіти в Україні нині розвивається як державно-громадська, то нова модель системи управління сферою освіти має бути відкритою та демократичною. У ній передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки, унаслідок чого змінюється навантаження, функції, структура і стиль центрального та регіонального управління освітою.

Серед складових модернізації управління освітою, зазначених у доктрині, ми виокремлюємо такі, що обумовлені темою нашого дослідження:

- децентралізація управління;
- перехід до програмно-цільового управління;
- поєднання державного і громадського контролю;
- запровадження нової етики управлінської діяльності, що базується на принципах взаємоповаги, позитивної мотивації;
- створення системи моніторингу ефективності управлінських рішень, їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях;
- упровадження новітніх інформативно-управлінських та комп’ютерних технологій;
- демократизація процедури призначення керівників навчальних закладів, їх атестація;
- підвищення компетентності управлінців усіх рівнів;
- більш широке залучення до управлінської діяльності талановитої молоді, жінок, а також виховання лідерів у сфері освіти [20, с. 9].

Отже, на основі аналізу наукових джерел з'ясовано, що основними сучасними тенденціями в управлінні освітою є: демократизація, децентралізація, гуманізація, інформатизація, комп'ютеризація, надання більшої автономії вищим навчальним закладам, удосконалення системи акредитації навчальних закладів.

Список використаної літератури

1. Адамская, Л. Д. Система высшего образования в США / Л. Д. Адамская // Академическое обозрение. – 1995. – № 1–2. – С. 65–71.
2. Андрущенко, В. П. Освіта в діалозі цивілізацій: зростання комунікативної функції / В. П. Андрущенко // Діалог цивілізацій: нові принципи організації світу : матеріали Всесвітньої конференції (К., 24 травня 2002 р.). – К. : МАУП, 2002. – С. 98–100.
3. Василюк, А. Утворення і діяльність недержавного сектора у системі вищої освіти Польщі / А. Василюк // Освіта і управління. – 1998. – № 3. – С. 158–162.
4. Вульфсон, Б. Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века / Б. Л. Вульфсон. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 208 с.
5. Головатий, М. Ф. Освіта XXI століття: нова парадигма розвитку і функціонування для України / М. Ф. Головатий // Стратегічні напрями розвитку вищої освіти в Україні : матер. Міжнар. наук. конф. – К.-Судак : МАУП, 2003. – 223 с.
6. Гончаренко, С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
7. Демидова, Л. А. Педагогические пути повышения эффективности образовательного процесса в негосударственных вузах Российской Федерации : дис. ... кандидата пед. наук / Демидова Л. А. – М., 2003. – 219 с.
8. Журавський, В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський. – К. : Вид. дім “Ін Юре”, 2003. – 416 с.
9. Зайчук, В. О. Нормативно-правове забезпечення освіти в Україні / В. О. Зайчук // Вища школа. – 2002. – № 2–3. – С. 28–34.
10. Про вищу освіту : Закон України // Законодавство України про освіту. Збірник законів. – К. : Парламентське видання, 2002. – 159 с.

11. Про освіту : Закон України // Законодавство України про освіту. Збірник законів. – К. : Парламентське видання, 2002. – 159 с.

12. Захарченко, В. П. Соціально-економічні аспекти розвитку освіти в умовах формування ринкових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. в галузі економіки / В. П. Захарченко. – К. : МАУП, 2002. – 19 с.

13. Кондрух, М. В. Организационно-педагогические условия эффективного управления развитием профессионально-педагогического колледжа : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Кондрух М. В. ; Магнитогорский государственный университет. – Магнитогорск, 2003. – 178 с.

14. Коржуев, А. В. Традиции и инновации в высшем профессиональном образовании / А. В. Коржуев, В. А. Попков. – М. : ИНТРА, 2003. – 411 с.

15. Корсак, К. В. Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів : монографія / К. В. Корсак ; за заг. ред. проф. Г. В. Щокіна. – К. : МАУП ; МКА, 1997. – 208 с.

16. Кремень, В. Г. Вища освіта і наука – пріоритетні сфери розвитку суспільства у XXI столітті / В. Г. Кремень // Вища школа. – 2002. – № 4–5. – С. 3–34.

17. Ляшенко, Л. М. Реформування професійної освіти у Фінляндії в умовах глобалізаційних процесів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л. М. Ляшенко. – К., 2003. – 25 с.

18. Морозова, Т. П. Сравнительный анализ систем управления вузом в условиях рыночной экономики : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Морозова Т. П. – М., 2006. – 188 с.

19. Мулик, Л. Є. Питання трансформації та становлення механізму практичної реалізації соціальної політики в сучасній Україні (освітній аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. в галузі ділового адміністрування / Л. Є. Мулик. – К. : МАУП, 2003. – 27 с.

20. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Проект. – К. : Шкільний світ, 2001. – 16 с.

21. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз : монографія / [В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Наукова думка, 2003. – 853 с.

22. Никандрова, В. М. Сопоставительный анализ отечественного и зарубежного негосударственного высшего образования : дис. ... кандидата пед. наук / Никандрова В. М. – М., 2003. – 159 с.

23. Новиков, А. М. Профессиональное образование в России / А. М. Новиков. – М. : Прогресс, 1997. – 412 с.

24. Романовська, Ю. Ю. Недержавна вища освіта в економічно розвинутих країнах світу (з досвіду вищої школи США, Великобританії, Германії, Франції, Італії та Японії) / Ю. Ю. Романовська, О. О. Романовський. – К. : Асоціація вищих закладів освіти України недержавних форм власності, 1997. – 33 с.

25. Российская педагогическая энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. – М. : Большая российская энциклопедия, 1999. – Т. 2. – 672 с.

26. Собчак, Н. М. Зміст і форми професійної підготовки соціальних працівників у системі неперервної освіти США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. М. Собчак ; Тернопільський державний педагогічний університет імені В. Гнатюка. – Тернопіль, 2004. – 20 с.

27. Управление современным образованием: социальные и экономические аспекты / [А. Н. Тихонов, А. Б. Абрешин, Т. П. Воронина и др.] ; под ред. А. Н. Тихонова. – М. : Высшая школа, 1998. – 375 с.

28. Шамова, Т. И. Управление образовательными системами : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Шамова Т. И., Третьяков П. И., Капустин Н. П. ; под ред. Т. И. Шамовой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 320 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Дубина Л. Г.